

De familie onder de scanner.¹

Peter Decuyper

De familie: onderwerp van verwachting en bezorgdheid

In het courante morele en sociale denken roept de familie of het gezin een ideaalbeeld op van cohesie, onverbreekelijke banden, warm nest, plaats van zorg en opvoeding, doorgeefluik van waarden, respect en idealen.

Daartegenover is er de ervaring dat het familiale gebeuren in werkelijkheid vaak niet zo harmonieus verloopt. Het kan evengoed een plaats van conflict, spanning, onrust zijn en zowel kinderen als volwassenen tot totale ontreddering brengen. Iedereen komt in aanraking met families waar het allemaal niet zo goed draait. We komen beroepshalve of daarbuiten in aanraking met vormen van familiaal geweld; verwaarlozing, verwerping ... Het meest extreme punt hiervan is wat de laatste jaren in de media verschijnt als de "familie- of gezinsdrama's": een ouder doodt zijn of haar partner en de kinderen om zich vervolgens zelf het leven te ontnemen. De vertwijfelde vraag die we ons dan stellen: "Maar hoe is dat in godsnaam mogelijk? Hoe kan iemand dit zijn eigen vlees en bloed aandoen?"

Onder de noemer 'fundament en elementaire bouwsteen' van de samenleving wordt de familie geacht haar voortbestaan te garanderen en is daarom object van continue aandacht, onderzoek en bezorgdheid. Er is een politieke partij die zich 'de gezinspartij' noemt en ijvert voor het herstel van de familiale waarden, er bestaan sociale bewegingen die de belangen van het gezin verdedigen, religies die een ideaal familiemodel dicteren. Ook de media houden ons continu een spiegel voor met TV-soaps zoals Familie, Thuis, Wittekerke, ...

De maatschappij oefent middels de bestuurlijke overheden een zekere controle uit over 'de goede gang van zaken' in de families. Er is een juridische orde om bepaalde zaken te regelen, het onderwijs moet kinderen vaardigheden leren tot goed ouderschap, er wordt hulpverlening georganiseerd om scheidingsprocedures te sporen en te remediëren, enzovoort... Zoals op heel wat andere terreinen is de overheid de laatste decennia bijzonder actief in het intensifiëren van die controle. Zo

¹ Deze tekst is de bewerkte neerslag van mijn bijdrage op 8/03/2007 binnen de werkgroep 'Psychoanalyse en Kinderen'. Deze werkgroep hield in het voorjaar 2007 vier werkvondten rond het thema 'het kind en zijn familie'.

kunnen we vaak horen "het ministerie van ... verstrengde de wetgeving op ...". Dit betekent dat de burger onderworpen wordt aan meer regels die zijn gedrag moeten leiden. Denk maar aan de strengere adoptiewetgeving: kandidaat adoptieouders dienen nu aan een (wetenschappelijk onderbouwd) evaluatie-instrument onderworpen te worden die een garantie moet bieden voor hun integriteit en bekwaamheid als toekomstige opvoeders. In het nieuwe jeugdsancierecht voorziet men nu ouderstages al heeft men nog geen idee hoe die vorm te geven.

Nieuwste van het nieuwste - maar bij nader toezien ook weer oude 'cognitief-gedragswetenschappelijke' wijn in nieuwe zakken -, is het vanuit Nederland overkomende *Triple P (Positief Pedagogisch Programma)*. De Antwerpse jeugdpsychiater Dirk Deboutte verwijst naar dit programma in zijn oproep tot een "weer sterker maken van de ouders" door op een laagdrempelige manier naar hen toe te stappen en hen te ondersteunen bij de opvoedingsproblemen.²

Federen te over om ons eens te buigen over het fenomeen familie en dan nog wel binnen een psychoanalytisch referentiekader waar doorgaans stereotypisch van gedacht wordt dat ze enkel met het intrapsychische van de mens begaan is en niet met zijn context. Alsof je die twee zaken kunt scheiden en er een duidelijke grens te trekken is tussen binnen en buiten! De psychoanalyse zou geen theorie hebben van de familie en de therapeutische effecten van een kuur zouden tenietgegaan worden door de negatieve effecten van de blijvende familiale interacties. De contextuele en familitherapieën pretenderen precies op dit vlak het verschil te maken door in te werken op de wijze waarop familiesleden met elkaar omgaan en communiceren. Deze familiale orthopedie werkt via de suggestie en vertrekt vanuit normatieve idealen waarnaar disfunctionerende gezinnen moeten gekneet worden. De lacanians georiënteerde psychoanalyse werkt vanuit een fundamenteel andere ethiek, vanuit andere principes en met andere instrumenten.

Laat het duidelijk zijn, zowel in de zuivere als in de toegepaste psychoanalyse wordt er door de analysant zeer veel over de familie gesproken, de familie waarin men opgroeide en de familie die het subject zelf stichtte of in de toekomst hoopt te stichten. Een subject komt nu eenmaal tot stand in een sociaal weefsel waarvan de kerneenheid familie wordt genoemd. Maar wat is een familie eigenlijk in essentie? Kunnen we

vandaag de dag nog over familie spreken gezien de diversiteit aan wijzen waarop deze vorm gegeven wordt?

Van dé klassieke, traditionele familie ...

Het werk "familiegroep" van Henry Moore is illustratief voor het naorlogse Westerse kerngezin: moeder, vader, kind. Het is ook in de reclame het overheersende imago (ouders met één of twee kinderen, liefst van verschillend geslacht). Het is een voorstelling van wat in de literatuur het 'klassieke' of 'traditionele' gezin genoemd wordt, een standaardmodel zoals dit onder invloed van het christendom vorm gekregen heeft en binnen de westerse kapitalistische samenleving goed gedijt.

Het traditionele gezin, gefundeerd op het huwelijk, getekend door het exogamiegebod en incestverbod, kent een welbepaalde verhouding tussen man en vrouw en een welbepaalde verhouding tussen ouders en kinderen. Verschillende functies worden eraan toebedeeld waaronder als belangrijkste: de voortbrenging en opvoeding van kinderen en de overdracht van een naam en een patrimonium van de ene op de andere generatie. Onderliggend principe is dat er een directe band verondersteld wordt tussen het natuurlijke geslachtsverschil en de verschillende seksrollen. In de Westerse patriarchale familie staat volgens zede en wet de vader aan het hoofd van de familie: *zijn* naam alleen wordt op de komende geslachten overgedragen en hier en daar was het eigendom slechts erfelijk in de mannelijke lijnie.

Het model bood lange tijd een geruystellend houvast en liet toe dat kinderen zich konden identificeren met de ouderlijke imago's en via die weg genormaliseerd werden, m.a.w. gekneet naar de heersende maatschappelijke normen en waarden. De keerzijde hiervan is de moeilijkheid om zich deegewenst in een latere levensfase te ontdoen van deze identificaties, wat één van de opgaven is in een analytische kuur. Zo benoemde Freud met de familieroman de imaginaire bewerkingen van het subject om zich een nieuwe familie te creëren maar waarbij er steeds sprake is van een spiegeling aan de werkelijke familie. Zo kunnen we ons de vraag stellen of het *second life* dat we op internet creëren niet steeds getekend zal blijven door de basisverhoudingen met de werkelijke familie.

We weten natuurlijk allemaal dat het klassieke familie-model al lang niet meer universeel te noemen is en het in feite nooit is geweest.

Antropologen, ethnologen en ontdekkingsreizigers die andere tijden en andere plaatsen van menselijke aanwezigheid onderzochten waren de eersten om de algemeengeldendheid van dit model zeer sterk te relati-

² Deboutte, D., 'We moeten ouders weer sterker maken', In: De standaard, dinsdag 15 mei 2007, p.10-11;

www.triplep.net

veren. Auteurs als Lewis H. Morgan, Lévi-Strauss, Margaret Mead e.a. beschreven het leven in andere samenlevingen waar de leefgemeenschappen groter en anders gestructureerd waren: de Romeinse 'gens', de Keltische 'clan' en de Griekse 'genos'. De familievorm en meerbepaald de maatschappelijke positie van de vrouw, bleken vaak tegenstrijdig met al wat ze vanuit hun Europese context kenden. Zo is het niet meer aan twijfel onderhevig dat de mensheid, alvorens zij de tegenwoordige familievorm bereikte, een tijdperk heeft gekend waarin de tegenovergestelde vorm van de familie dominant was. In de *matrarchale* familie laat de moeder haar kinderen haar naam, haar vermogen en haar rang na, en is de vader een ondergeschikte persoonlijkheid. De familie was toen de voortzetting van vrouw op vrouw, waarvan deनावelstreng als stoffelijke rest het symbool vormde.

Er is dus een geschiedenis te schrijven van de familie.³ Tot op vandaag is de familie in voortdurende evolutie.

Er zijn pogingen geweest om de familie te vervangen door andere vormen van sociale organisatie. Zo wou men in de jaren '60 en '70 van vorige eeuw af van de familie en vooral van de vader die de individuele ontplooiing van de mens al te zeer beknotte. Maar veel van die experimenten, denken we maar aan communes, bepaalde sekten, de Kibboets in Israël, hielden niet lang stand.

De laatste decennia valt echter een veel fundamenteelere verschuiving vast te stellen in de wijze waarop de familie concreet vorm krijgt. Het klassieke gezinssysteem maakt steeds meer plaats voor allerlei varianten en het einde van die veranderingsbeweging is nog lang niet in zicht.

Het verval van de grote Ander heeft er voor gezorgd dat de mens creatiever kan zijn in het kiezen van een partner en de wijze waarop een familie gevormd wordt. Die pluralisering en keuzemogelijkheid, die ook van toepassing is in veel andere levensdomeinen, heeft naast de vrijheid te 'kunnen kiezen' als keerzijde dat de beslissing moeilijker wordt en voor onzekerheid kan zorgen. We worden a.h.w. slaaf van onze keuzemogelijkheid.⁴

³ We verwijzen bijvoorbeeld naar het werk van Friedrich Engels, "De oorsprong van het gezin, van de particuliere eigendom en van de staat" (transcriptie terug te vinden op www.marxisme.net). Door de geschiedenis van het gezin te construeren komen de meest uiteenlopende familievormen tevoorschijn met als beginpunt een soort oerstoestand, waar onbepaalde geslachtelijke omgang binnen de stam heerste, zodat iedere man en iedere vrouw elkaar wederkerig toebehoorden.

⁴ Defliux ziet naast de grotere onzekerheid t.a.v. de varïëteit aan mogelijkheden ook een grotere mobiliteit en misschien ook een grotere authenticiteit i.p.v.

... naar een bijna eindeloze serie families

Voor de wijze waarop twee mensen nu familie willen en kunnen vormen kan men putten uit een heleboel nieuwe mogelijkheden. Wetenschappelijke en maatschappelijke evoluties van de laatste decennia laten tal van variaties toe die voor onze ouders en voorouders ondenkbaar waren. In de eerste plaats is er, wat Lacan al aankondigde, het verval van de Vader en van de grote Ander. Symbolische instanties die voorheen normen en idealen voorspiegelden en lichtbakens waren voor veel mensen worden nu beschouwd als beknotters van de individuele vrijheid. De drang naar de ultieme vrijheid gaat gepaard met een tendens tot egalisering, een voortdurend pleidooi voor gelijkheid. Waar er nog een verschil opduikt wordt dit meteen in vraag gesteld, waarbij men telkens het arbitraire van de norm op de korrel neemt. Een illustratie hiervan is de evolutie in de verhouding man – vrouw: beiden moeten dezelfde dingen doen, rolmodellen veranderen, taken liggen niet meer vast, onderhandelen is de boodschap (wat sommigen aanzet tot heuse partnervergaderingen om een echtelijke balans op te stellen van wie wat op zich neemt).

De zoektocht naar meer individuele vrijheid wordt tegemoet getreden en gestimuleerd door de enorme vooruitgang op wetenschappelijk en technologisch gebied, waarbij we hier vooral verwijzen naar de nieuwe biotechnologische mogelijkheden op vlak van medisch geassisteerde voortplanting en ouderschap. Nieuwe mogelijkheden die dankzij de kapitalistische markteconomie en de zeer snelle beschikbaarheid van informatie via het internet op korte termijn beschikbaar zijn voor steeds meer mensen.

De steeds verdergaande wetenschappelijke zoektocht om het Reële te recupereren en te omzelen heeft in het domein van de menselijke seksualiteit geleid tot technieken die het sekseverschil steeds meer op losse schroeven zetten en intervensiëren in de verhouding tussen de anatomische sekse en de psychische seksuele identiteit. In-vitrofertilisatie en cryoconservatie van embryo's, laten nu toe om op een a-seksuele wijze kinderen voort te brengen en ze te laten grootbrengen binnen een éénoudergezin, een homokoppelpaar, een bejaard koppel... Feministische en homoseksuele bewegingen hebben de bewustwording en emancipatie wat dat betreft sterk bevorderd.

de vroegere éénduidige, rigide, navolgbare modellen. Het is allemaal minder universeel vastgelegd en dus moet iedereen enige vindingsrijkheid aan de dag leggen en op zoek gaan naar een onuitgegeven particuliere oplossing. Defliux, J.-P., *Vers les Journées 2006*. In : *Lettre Mensuelle*, Numéro Spéciale Journées études des 21 & 22 octobre, n°250, Juillet/Août 2006, p. 4-7

Concrete effecten op vlak van de familievorming zijn de volgende:

1. Dat kinderen soms grootgebracht worden bij andere dan de biologische ouders is niet nieuw, denken we maar aan de adoptie- en pleeggezinnen. Daarnaast hebben de veranderende zeden op vlak van het huwelijk en de huwelijksrouw, waarbij echtbreuken eerder regel dan uitzondering zijn geworden, aanleiding gegeven tot wat men de "nieuw samengestelde families" noemt. Maar de wetenschap trekt de loskoppeling tussen biologische conceptie, zwangerschap en ouderschap verder door: een embryo ontstaan uit in vitro fertilisatie met donorsperma kan ingeplant worden bij een leer- of draagmoeder die na de bevalling de baby kan toevertrouwen aan een moeder die uiteindelijk het kind adopteert. Cryoconservatie kan een vrouw toelaten te bevallen van een kind na bevruchting met sperma van haar reeds overleden man. Ansermet wijst er op dat deze medische hocus-focus de vertrouwde generationele ordening compleet overhoop kan gooien en leiden tot delirante familieromans, waarbij generaties overgeslagen worden en een kind ter wereld kan komen op een ogenblik dat zijn ouders, broers en zussen al lang overleden zijn. Zo geeft deze Zwitserse analyticus het volgende voorbeeld.⁵ Beelden we ons in dat er op artificiële wijze gelijktijdig twee embryo's gevormd worden uit eicellen van éénzelfde moeder. Eentje wordt meteen ingeplant en geeft een dochter, het andere blijft 20 jaar langer ingevroren en pas dan ingeplant in die dochter. Stel dat daar een zoon uit voortkomt dan is deze tegelijk zoon en broer van de kersverse moeder, zoon van zijn grootouders en potentieel zijn eigen nonkel. Een situatie die reëel mogelijk is geworden maar op het psychische vlak nog on-voorstelbaar voor komt.
2. De loskoppeling van sekseverschil en ouderschap. In steeds meer landen gaan stemmen op om naast het homohuwelijk ook het homouderschap wettelijk mogelijk te maken. Twee mannen of twee vrouwen kunnen dan besluiten een kind groot te brengen. De moederlijke functie is dan ook niet meer noodzakelijkerwijs toegeschreven aan een vrouw noch heeft de man het alleenrecht op de vaderfunctie. Welke effecten zal dit hebben op de subjectivering van de nieuwe generatie? Een kind kan het meemaken dat de moeder of vader plots van sekse verandert. Kan het in dat geval nog papa of mama blijven zeggen tegen de transseksuele ouder?
3. In de toekomst zal ook het klonen van mensen tot de mogelijkheden gaan behoren of het creëren van gameten uit stamcellen.

⁵ Ansermet, F., Le roman de la congélation. In: La Cause Freudienne, juin 2005, n°80, p.55

Er heerst bezorgdheid tot zelfs angst m.b.t. al die nieuwe mogelijkheden.

Zo vragen grootouders, wiens kind een nieuw samengesteld gezin vormt, zich vertwijfeld af of ze de (stief)kleinkinderen nu ook nog graag moeten zien, "we kennen ze niet eens".

Het oude voldoet niet meer en er wordt iets nieuws uitgevonden dat per definitie een nog niet gereguleerd genot in zich draagt waarvan de effecten op het subject nog niet gekend zijn. Politici, juristen, sociologen, ... breken zich het hoofd over hoe die vernieuwingen in goede banen te leiden en te beheersen. Ethische comités moeten zich buigen over nieuwe verwantschapstermijnen en adviezen aanbrengen die de wetgever moeten toelaten nieuwe afbakeningen te maken, nieuwe geboden en verboden te creëren om excessen en dus het exploderen van de samenleving te vermijden. De wetgevende en rechterlijke macht staan onder grote druk om nieuwe antwoorden te vinden. De universiteiten en verschillende wetenschappen, ja zelfs de psychoanalyse, worden ter hulp geroepen rond de vraag wat een kind nodig heeft, hoe een familie er idealiter moet uit zien, welke functies en rollen erin vervuld moeten worden, wat goed ouderschap inhoudt, of een kind een papa en een mama moet hebben,...

In de antwoorden die geformuleerd worden zijn grosso modo twee bewegingen te herkennen:

- een progressieve, met de klemtoon op individuele vrijheid en rechten;
- een neoconservatieve, die opkomt voor een terugkeer naar de 'vaste' waarden: het huwelijk tussen een man en een vrouw als noodzakelijke basis, een herstel van de vaderfunctie. De voorstanders hiervan vinden wel steeds ergens wetenschappers die beweren via sociaal-empirisch onderzoek het belang van het huwelijk voor het algemene belang te kunnen aantonen. Zo zou het bijvoorbeeld bewezen zijn dat de kans op criminaliteit bij de kinderen groter is in vaderloze huishoudens. Psychotherapeute Gaby Stroecken, schrijfster van boeken over de rechten van het jonge kind en over de invloed van de kindertijd op het latere leven, stelt onomwonden dat homo- en lesbiënekoppels geen kinderen mogen adopteren "omdat ze nu eenmaal een (biologische) moeder én vader nodig hebben". Zij reduceert ouderschap en familie zo tot een biologische zaak.

Het is duidelijk dat dergelijke ideologische stellingen steeds leiden tot effecten van stigmatisering en segregatie omdat ze een norm/ideaal vooropstellen en al wie er niet aan beantwoordt veroordelen tot een

apart statut en behandeling. De Lacaniaanse psychoanalytische oriëntatie distantieert zich van elk normatief ideaal of de kant van de identificatie. In die lijn stelt Pierre-Gilles Guéguen dat de psychoanalyse zich niet fixeert op de vraag of kinderen horen opgevoed te worden door een hetero- of homokoppel. De ethiek van de psychoanalyse betreffende deze vragen viseert voor alles zich te verzetten tegen effecten van segregatie. Hij stelt daarbij vast dat in de symptomatische varianten de formule van koppel, hoewel soms instabiel, als een sociaal ideaal overleeft.⁶

De psychoanalyse onderzoekt in de klinische praktijk op welke manier het publieke verhaal (de taal van het universele en het ideaal) een impact heeft gehad op het private verhaal van een specifiek subject (de taal van de singuliere ervaring en positie). De familie is geen instituut dat vanuit de Ander op ons af komt, waarin we restloos opgaan of dat we slaafs navolgen. Twee mensen 'stichten' een gezin op een wijze die niet vooraf gegeven is, waarbij de sociale Ander dit onthaalt en een plaats geeft. Een familie is dus een uitvinding, een constructie zowel langs de kant van de ouders als langs de kant van het kind. Die familiale constructie moet geval per geval geverifieerd worden, in de eerste plaats door de betrokkene zelf. Vraag die velen nu bezighoudt is hoe de kinderen hun plaats vinden in de nieuwe familiale constructies. Hoe adopteren ze die en hoe bedienen ze zich van de nieuwe namen van ouderschap?

We verwijzen hier graag naar het belangwekkende werk van François Ansermet⁷ rond de vraag wat het effect zal zijn op de psychische ontwikkeling van de kinderen die voortkomen uit medisch geassisteerde zwangerschappen? Is hun ontwikkeling onderworpen aan de biologische condities van hun conceptie? Zijn stelling is dat de nieuwe reproductiemogelijkheden precies het overwegen van subjectieve constructies van de afstamming onthullen voorbij elke concrete realiteit. In zijn gesprekken met ouders merkt Ansermet op dat er een neiging bestaat om allerlei zaken in de ontwikkeling toe te schrijven aan de medische techniek die het bestaan van het kind mogelijk maakte. Daarmee wordt voorbijgegaan aan het feit dat de komst van een kind, wat ook de wijze van conceptie was, steeds een raadsel vormt. Waar de kinderen vandaan komen, blijft een onmogelijke vraag van waaruit elk een ficties

⁶ Guéguen, P.-G., *Famille hypermodernes*. In: *Lettre mensuelle* n°250, Juillet/Août 2006, p. 14

⁷ Twee belangwekkende artikels van François Ansermet rond dit thema zijn: *L'envers de la procréation*. In: *La Cause Freudienne*, mars 2007, n°85, p.33-37
Le roman de la congélation. In: *La Cause Freudienne*, juin 2005, n°60, p.55-61

uitvindt om het reële van zijn coörsprong te behandelen. De perplexiteit van elk subject t.a.v. het onvoorstelbare gegeven van zijn schepping is onvermijdbaar. *"Sur le plan concret, il s'agit évidemment d'une réalité tout à fait inédite. Mais les élaborations qu'elle implique ne sont pas nouvelles au niveau inconscient."*⁸

Gezien in aanvang voor elk kind de procreatie op asexuele wijze gebeurt en raadselachtig is (omdat het jonge kind nog geen begrip heeft van het geslachtsverschil en de reproductiewijze) en dat de cryoconservatie eveneens onvoorstelbaar is, bevinden we ons allemaal tegenover de perplexiteit op de wereld te zijn gekomen of in staat te zijn een kind op de wereld te zetten. Dus ook bij medisch begeleide procreatie gelden de onmogelijke vragen waartegenover het kind zijn eigen antwoorden en bestemming moet vinden. Waar komen de kinderen vandaan? Wat is het verschil tussen man en vrouw, tussen vader en moeder, tussen de generaties? ...

Voor Ansermet komt het er in het werk met de ouders dan ook op aan hen toe te laten om hun kind niet enkel te beschouwen vanuit de wijze waarop het geschapen is, dat niet alles toegeschreven wordt aan de medische techniek. Wat telt is niet hoe het kind gemaakt is, maar wat de ouders er verder van maken en wat het kind daarmee doet. Die techniek belemmert niet de kans om een subject tot stand te brengen. Het kind is auteur en acteur van zijn eigen bestemming. Het komt er op aan de betrokkenen de vrijheid te garanderen, de mogelijkheden te openen, de onvoorspelbaarheid toe te laten

De familie als plaats van de Ander.

Lacan doet de opmerkelijke vaststelling dat het instituut familie (als symbolische uitvinding), ondanks alle nieuwe mogelijkheden van partnerschap, ouderschap, conceptie, enz., vooralsnog niet verdwijnt!

De functie van familie en zelfs koppelvorming (via huwelijk of samenwoningcontract) blijft dominant. Dit laat Lacan⁹ toe de familie een functie van residu toe te schrijven, het blijft doortreën de tijden bestaan. Een vorm van familie lijkt noodzakelijk om de onvermijdbare overdracht bij de realisatie van een subject tot stand te brengen. Het is een noodzaak en in die zin stopt het niet zich te schrijven. Lacan ging ons voor in het ontleiden van het instituut familie om er de essentie, de structurele kern van aan te tonen. Hij deed dit onder meer in zijn eerste grote oriëntie-

⁸ Ansermet, F., *Le roman de la congélation*. In: *La Cause Freudienne*, juin 2005, n°60, p.59

⁹ Lacan, J., *Note sur l'enfant*. In: *Autres Ecrits*, Le Seuil, 2001, p. 373

rend geschrift "Les complexes familiaux dans la formation de l'individu" waarvan Jacques-Alain Miller een kritische lezing gaf.¹⁰ We geven hier-na de centrale kernideeën weer.

a. Er bestaat geen natuurlijk, familiaal instinct, noch een natuurlijke vaderfunctie, noch een instinctmatige band tussen moeder en kind bij de mens. In tegenstelling tot de biologische gang van zaken bij sommige diersoorten (die instinctmatig in familieverband leven vanuit de primaire functies van reproductie en zorg voor het nageslacht) is de menselijke familie geen natuurlijk feit.

De familie is een sociaal-cultureel gegeven dat in zijn oneindige variaties van menselijke organisatie aantoonbaar niet uitsluitend gedetermineerd te zijn door rigide instincten en aangeboren gedragspatronen. Lacan wijst op het vormende van de dimensie van de cultuur in alles wat de mens aangaat. Hij kon daarvoor ondermeer voortgaan op de bevindingen van Lévi-Strauss die de complexiteit en diversiteit van ouderschaps- en verwantschapsvormen in kaart bracht. Zijn structurele analyse van niet-westerse samenlevingsvormen gaf een nieuwe kijk op de menselijke creativiteit in het regelen van onderlinge relaties: de wijze van organisatie van een familiale autoriteit, de overdrachtsregels, de concepten van afstamming en verwantschap, de erfvetten gelinkt aan wetten van het huwelijk ... Dit, zegt Lacan, illustreert dat de familie een instituut is, een metafoor waarin de cultuur het overneemt van de natuur. Een basisgegeven dat steeds weer opnieuw en heden-tendage zeer sterk, door scientisten allerhande wordt genegeerd wanneer zij in hun pseudo-onderzoeken het organisme viseren en de talige subjectieve (onbewuste) dimensie buiten beschouwing laten. Bijvoorbeeld wanneer uit neurofysiologisch onderzoek geconcludeerd wordt dat ADHD of depressie te wijten is aan een tekort of teveel aan deze of gene neurotransmitterstof of aan een aangeboren genetisch deficit.

b. De familie is bovendien **een symbolische uitvinding** en dus een effect van de taal. Het is meer bepaald een symbolisch antwoord op het reële van de sekse, op het feit dat de seksuele verhouding tussen man en vrouw niet bestaat. Omdat die verhouding niet vastligt (i.t.t. instincten bij dieren), schrijft de familie de verhouding vader-moeder via de taal. In plaats van een determinatie door instincten is er een afhankelijkheid in de zin van een onderwerping

aan de Ander van de taal. De metafoor cultuur/natuur kunnen we ook schrijven als symbolisch/reëel.

De familie is niet alleen de plaats van de Ander van de taal maar meteen ook van de Ander van de vraag en de Ander van het Verlangen. De aanvankelijke immatuuriet noodzaakt het jonge kind om voor zijn voortbestaan beroep te doen op de Ander met vragen. (die de macht heeft om ja of nee te zeggen). De vraag moet noodzakelijk passeren langs de taal met de traumatische effecten op de behoeften, want die behoeften veranderen omdat ze getekend worden door een tekort.

c. De metaforische operatie cultuur/natuur en symbolisch/reëel verloopt niet perfect, ze mankeert altijd. Daarom zal Jacques-Alain Miller ook stellen dat de familie **een symptoom** is, en wel een noodzakelijk symptoom.

De familie heeft haar oorsprong in het misverstand ... en is gekenmerkt door een geheim, een niet gezegd verlangen, een geheim over het genot: van wat genieten de vader en de moeder? Elke familie heeft een punt van "daarover wordt er niet gepraat", wat precies aanleiding geeft tot oneindig interpreteren.

Het symptoom toont de structurele mislukking, want in de familiale overdracht is er altijd een moeilijkheid. Het symptoom van het kind antwoord op wat symptomatisch is in de familiale structuur (terugkeer van het verdrongene langs de kant van de neurose) of het misverstand keert terug op een wijze die getuigt van een Verwerping van de Naam-van-de-Vader (het kind realiseert zich als object a in het fantasme van de moeder in de psychose).

Gezien het symptomatische karakter van de familie kan er geen sprake zijn van een terugkeer naar of herstel van de triangulaire, patriarchale familie. Lacan beschouwde de familie al snel als een vorm die reeds lang decadent is, veelmeer als een symptoom dat zijn tegenhanger vindt in allerlei pathologieën. Ook de oedipale psychische organisatie zou niet eeuwig blijven bestaan.

De familie als plaats van een overdracht

Dankzij en binnen de familie wordt van de ene generatie op de andere een heleboel zaken overgedragen die niet zonder belang zijn voor de ontwikkeling van het kind en voor de ontwikkeling van de menselijke soort: kennis, normen en waarden, goederen, vaardigheden worden doorgegeven. De psychologie en pedagogiek zijn gericht op de sturing, versterking en eventuele correctie van heel dit overdrachtsgebouwen dat opvoeding genoemd wordt.

¹⁰ Miller, J.-A., Lecture critique des "complexes familiaux" de Jacques Lacan. In : La Cause Freudienne, juni 2005, n°60, p.33-51

Dit is echter niet de focus van de psychoanalyse. Veel structureler en fundamenteeler bestudeert zij de functie van de familie als plaats van "een *constituerende overdracht voor het subject*".¹¹ Er wordt dus iets overgedragen dat bepalend is voor de psychische geboorte en 'structuratie' van het kind.

Voor Freud lag de sleutel om orde te scheppen in de psychische huishouding in het oedipuscomplex. Met de hulp van de Griekse mythe kon hij iets begrijpen van de seksuele dimensie in het mens worden. Kort gezegd benoemde hij met het oedipuscomplex de fixatie van een seksueel verlangen t.a.v. de ouder van de eigen sekse en de wens zich te ontdoen van de ouder van de andere sekse. Hij dacht dat dit een universeel gegeven was, maar dit bleek niet zo te zijn. Lacan heeft dit daarom verder geformaliseerd en herschreven in de formule van de vadermetafoor. Daarmee reageerde hij op de toen bestaande tendens om alles te herleiden tot disfuncties in de moeder-kindrelatie. Bovendien heeft hij het accent verlegd van het oedipuscomplex naar het castratiecomplex (er moet iets ontnomen worden om mens te worden, iets dat voor altijd verloren is en waar we steeds naar op zoek gaan).

Kern van dit gebeuren is de noodzakelijke regulering van het genot, het driftmatige streven naar bevrediging, bij het kind. De familie heeft onder meer als humaniserende, normaliserende functie dat genot in te perken en te regelen of af te boorden.¹² Dat genot is steeds particulier gelokaliseerd en in die zin slagen de wetgever, justitie en andere maatschappelijke instituties er nooit volledig in om dit op een universele wijze te benaderen. Het is gelokaliseerd binnen de familie, in verhouding tot een welbepaalde moeder en vader. Wat de familie niet geregeld krijgt (en bij uitbreiding vroeger ook de parochiebuurt) wordt doorgeschoven naar onderwijs/jeugdzorg.

Twee structurele elementen zijn noodzakelijk binnen die constituerende overdracht voor het subject:

1. Het enigmatische verlangen van de moeder of eerste primordiale Ander. Een concrete persoon moet een heel eigen belangstelling en verlangen hebben voor het kind ook al is diens antwoord niet in overeenstemming of ontoereikend m.b.t. de sociale norm.

¹¹ Lacan, J., Note sur l'enfant. In : *Autres Ecrits*, Le Seuil, 2001, p.373

¹² « Toute formation humaine a pour essence, et non pour accident, de référer la jouissance »

Lacan, J., Allocution sur les psychoses de l'enfant. In : *Autres Ecrits*, Le Seuil, 2001, p.364

2. De familie is ook de plaats van de Ander van de Wet, de wet van de Naam-van-de-Vader of de 'symbolische' vader.

Een concrete vader (of preciezer: de man van de moeder) moet drager zijn van de incarnatie van de wet in het verlangen, moet symbolisch een andere orde introduceren om het moederlijke genot te pacifiëren. Echter, hoe verder Lacan gaat in zijn onderwijs hoe meer die vaderlijke functie losgekoppeld wordt van de persoon van de vader. Het oedipus- en castratiecomplex kunnen hun beslag kennen zonder 'de persoon in vlees en bloed' van de vader, omdat het precies om een metafoor, een functie gaat. Hij besluit dan ook op het einde van zijn onderwijs met van de Naam-van-de-Vader een benoeming te maken van het Reële, het Symbolische en het Imaginaire. Hij gaat een onderscheid maken tussen de Reële, de Symbolische en de Imaginaire vader. Deze drie functies zijn niet noodzakelijk toegewezen aan één persoon!

Op het einde van zijn onderwijs, onder meer in seminarie XX, concentreert Lacan alle aandacht op de onontkoombare notie van het verschil tussen de geslachten en dus op de castratie. De vaderfunctie wordt nog enkel gelieerd aan de seksuele verhouding tussen man en vrouw. Er is geen andere garantie voor de vader dan een kind te maken bij een vrouw die zijn verlangen veroorzaakt. De vader die de liefde en het respect waard is, is degene die in staat is van een vrouw de oorzaak van zijn verlangen te maken. Het is dus niet voldoende dat hij zich met het kind bezig houdt. De fallus moet aan hem toegeschreven worden.

Beide elementen, Verlangen van de Moeder en Naam-van-de-Vader moeten geïncarneerd worden wil een kind de mogelijkheid krijgen een fantasme te construeren die toelaat het genot te behandelen. Ze kunnen niet anoniem, steriel of robotmatig uitgevoerd worden zoals het onderzoek van René Spitz, bepaalde trieste experimenten met jonge kinderen of ook wel de communes hebben aangevoerd. Dit betekent dat de overdracht te maken heeft met de subjectiviteit en de bezieling, het verlangen dus, van de degenen die het kind op de wereld gezet hebben. De incarnatie van deze functies is niet per definitie het voorrecht van de biologische moeder en vader, binnen het kader van een traditionele familie. De moederlijke en vaderlijke functies zijn de dag van vandaag steeds minder opgenomen door de biologische ouders. Ze worden uitgevoerd door andere figuren en zijn minder en minder één en voor altijd vastgemaakt aan dezelfde persoon.

Een niet-oedipaal gestructureerde familie?

Het moge uit het voorgaande reeds duidelijk zijn dat de vadermetafoor, de relatie wet en verlangen, ook kan functioneren als de vader-moeder verdeling niet samenvalt met de strikte biologisch man-vrouw opdeling, of als er slechts een vrouw of een man is, of indien de ouders niet de biologische ouders zijn. Dus nieuwe familievormen kunnen ook een structurele oedipale kern in zich dragen en het subject kan trouwens de noodzakelijke identificaties ook buiten de familie vinden.

Toch moet volgens Deffieux¹³ de vraag gesteld worden of het verval van de vaderfunctie in de huidige samenleving niet kan leiden tot een familievorm die in zijn structuur niet oedipaal is, die niet kan beantwoorden aan het schrijven van de vaderlijke metafoor, dat de verhouding tussen verlangen en de wet niet in het spel brengt vanuit een verbod op het genot (waardoor het gedrag niet meer op een duidelijke wijze gericht wordt en de normen vervallen of de gemeenschappelijke zin verdwijnt).

De vraag die daarbij gesteld wordt is of het falen van de vadermetafoor automatisch een exclusie betekent van het subject uit het discours, m.a.w. leidend tot een schizofrene structuur. Als iemand zich niet inschrijft in de vadermetafoor, is hij dan automatisch psychotisch? Gaan we naar een psychotische wereld? Deffieux ziet geen reden om dat te denken.

In de plaats van de vaderfunctie die regulerend en humaniserend optreedt volgens een wet, overtreedt nu een eis tot genieten, tot een continue zoektocht naar een '*plus-de-jouir*'. Met als gevolg: een heerschappij van het solitair genieten, die het engagement in het symbolische en in relatie tot de Ander niet bevordert en de dimensie van de afstamming en de overdracht aan de kant zet.¹⁴ Het klassieke familie-

¹³ Introductietekst n.a.v. de studiedagen van de ECF rond het thema "L'Envers des familles. Le lien psychanalytique dans l'expérience psychanalytique." van Jean-Pierre Deffieux

¹⁴ We denken hierbij aan onze ervaring in een instelling voor bijzondere jeugdzorg met adolescenten die geen 'reer' meer accepteren en blijven kiezen voor de kortste weg naar het genot, waarbij ze steeds weer nieuwe objecten najagen of massaal geconfronteerd worden met leegte. Jongeren die de zorgverlener enkel nog accepteren als letterlijk degenen die 'moeten zorg verlenen' omdat ze daarvoor betaald worden en zich dus voor de rest niet te moeien hebben met hun leven. De symbolische wet functioneert voor hen niet, ze wensen zelf hun individuele regels te bepalen buiten de Ander om en botsen voortdurend met de verwachtingen die de sociale Ander blijft stellen.

model ruimt steeds meer plaats voor een samenleven op basis van een impliciet of expliciet 'contract' waarin twee partners kiezen om voor tijdelijke of langere duur tateel en bed te delen. Dit samenleven, wordt niet meer geleid door een S₁ of meesterbetekenaar maar duurt zolang de partners elkaars "vrijheid van genot" respecteren. Het zijn nog veeleer korte verbintenissen en men verandert wanneer men geen voldoening meer vindt in de relatie. Cf. de datingsites op internet als nieuwste vorm om een partner te vinden. Aan de hand van een beeld/foto en aan de hand van de beschrijving van de wijze van genieten van elkaar vinden de partners elkaar en komen ze overeen.

Het is in dit licht dat er soms geroepen wordt om de terugkeer van de strenge vader, die als incarnatie van de wet in staat is het genot terug op een correcte manier te verdelen, te organiseren.